

Оксана Тімець

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОГНІТИВНОГО, ОПЕРАЦІЙНОГО і ОСОБИСТІСНОГО КОМПОНЕНТІВ ЙОГО ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розглянуто питання фахової компетентності вчителя географії: формування її компонентів в умовах вищого навчального закладу.

Ключові слова: професійна підготовка, майбутній учитель географії, фахова компетентність.

Фахова компетентність майбутнього вчителя географії – інтегральна характеристика особистісного становлення майбутнього вчителя (на-явність мотивації навчання й ціннісних орієнтацій) та опанування ним професійною діяльністю, що пов'язано зі здатністю осмислено засвоювати комплекс знань, умінь і способів діяльності з конкретного предмета (географії) й володіння логічними операціями (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) з фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін; уміння самостійно працювати, вести пошуково-дослідну діяльність у визначеному колі питань та прагнути до постійного професійно-особистісного розвитку.

Вона складається зі спеціальних компетенцій, які, на відміну від ключових, сформованих життєдіяльністю формуються і розвиваються під час навчання у ВНЗ. Для здобуття майбутнім учителем сучасних фундаментальних фахових знань і вмінь здійснювати самостійну і пошуково-дослідну діяльність та розвивати особистісні якості, що відповідають функціональному складу діяльності вчителя географії, є необхідним формування спеціальних компетенцій шляхом удосконалення організаційно-педагогічних умов. Врахування специфіки професійно-педагогічної діяльності, що регламентується змістовим наповненням кожного структурного елемента освіти (бакалавр, магістр) та формування спеціальних компетенцій забезпечить багаторівневу варіативність змісту географічної освіти. За функціями складових фахової компетентності вчителя географії виділяють когнітивний, операційний і особистісний компоненти.

Когнітивний компонент фахової компетентності передбачає розвиток професійно-предметної і картознавчо-географічної компетенцій.

Як відомо, предметні знання слугують субстратом для особистісного розвитку фахівця за індивідуальною траєкторією і підлягають певним критеріям їх ефективності. База фахових знань майбутнього вчителя географії повинна складатися з таких категорій 1) знання змісту фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, що вивчаються; знання наскрізних

понять, їх походження, структуру, взаємозв'язки та подальшу генералізацію (спеціальні (географічні) знання); 2) знання і розуміння наукових географічних позицій з особливим акцентом на тих матеріалах, якими вчитель послуговується як «виробничими інструментами» чи спеціальною формою висвітлення змісту географічної інформації – знання географічних карт та навченість роботи з ними (технологічні знання). Поєднання спеціальних (географічних) і технологічних знань майбутнього вчителя географії репрезентують функціональні фахові знання. Критерієм сформованості когнітивного компонента є повнота засвоєння студентами функціональних фахових знань. Питання надання функціональних фахових знань в умовах нової парадигми освіти не можна розв'язати механічною заміною знань, умінь і навичок на компетенції. Необхідним є здійснення їх переходу в структуру фахової компетентності майбутнього вчителя географії.

Саме тому, професійно-предметна компетенція – це, перш за все, володіння майбутнім учителем глибокими знаннями з фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін; знання дидактичних і технологічних засобів педагогічної діяльності та творче їх використання вчителем-географом; глибокі наукові знання про географічні особливості навколишнього світу та вміння адекватно їх сприймати; бачення ролі людини і людства в розвитку географічної оболонки; постійне розширення діапазону географічних знань; знання фундаментальних законів просторової організації географічної оболонки, взаємодії природи і суспільства, що здійснюється на основі вивчення локусу. Забезпечення індивідуальних освітніх потреб студентів є однією з функцій фахової компетентності. Важливим є не лише формування знань, а й виділення освітніх об'єктів, відносно яких майбутній учитель самовизначається і формує власну мотивацію професійної діяльності; ціннісні орієнтації; бажання до самовизначення і саморозвитку. Формальні знання лише основ географії не здатні забезпечити формування фахової компетентності майбутнього вчителя. Д. Гдалін і В. Мосін функціональними фаховими знаннями вчителя географії вважають: загальнопрофесійні основи картографії, геоморфології, гідрології, кліматології, географії ґрунтів, ландшафтознавства, фізичної географії материків і океанів, країни; основні підходи і методи фізико-географічного районування; загальногеографічні теоретичні основи географії населення і демографії, технологічних основ розміщення виробництва, соціальної і економічної географії країни і світу; концепції територіальної організації суспільства; основи раціонального природокористування [1, с. 33].

Функціональні фахові знання займають центральне місце в базі знань майбутнього вчителя географії, які він здобуває під час вивчення фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, що безпосередньо відповідають його професійним запитам. За компетентнісного підходу основа процесу професійної підготовки майбутнього вчителя гео-

графії у вигляді тріади «знання – вміння – навички» доповнюються особистісними якостями. Конструювання компетенції передбачає виконання викладачем таких завдань:

- пошук можливостей для прояву компетенції студентами у кожній фундаментальній і спеціальній географічній дисципліні;
- побудова ієрархічної надпредметності системи знань;
- проектування функціональних фахових знань, що складають компетенцію по вертикалі за рівнями в процесі професійної підготовки;
- проекція знань на рівень компетенції, їх відображення в освітніх стандартах, підручниках, посібниках, навчально-методичному забезпеченні навчального процесу ВНЗ.

Отже, при формуванні професійно-предметної компетенції враховується її комплексний характер.

Картознавчо-географічну компетенцію розглядаємо як володіння знаннями географічних карт та навченість студентів роботи з ними: застосування їх у навчально-виховному процесі (використання картографічних матеріалів: карти, плани, глобуси, картосхеми, атласи, картодіаграми і картограми, контурні карти і робочі зошити); репродукування картографічної грамотності задля розуміння і трансформації за допомогою географічних карт різноманітної інформації, опису географічних об'єктів і явищ за картою; знання про різноманітні способи зображення, накопичення і узагальнення інформації за картами та робота з різними джерелами інформації (картографічними) і її використання для навчання учнів географії. Зважаючи на те, що карта є «другою мовою географії», одним із завдань професійної підготовки майбутніх учителів є знання про способи читання карти і з її допомогою знаходження необхідних відповідей, здійснення географічних досліджень. Тобто пропагується усвідомлене використання географічних карт, набуття знань, вмінь і навичок картографічного напрямку. Н. Фідря виділяє три блоки таких знань про картографування (уявлення та картографічні вміння, які забезпечують розуміння факту, що карта є не тільки джерелом знань, а й результатом вивчення географічних об'єктів та природних явищ, закономірностей, їх проявів); картографічний метод дослідження; прогнозне тематичне картографування (через прогнозування процесів здійснення розвитку мислення і творчих здібностей, орієнтація на активну життєву позицію, спрямовану на перетворення світу відповідно до потреб суспільства і відповідальність перед ним за його результати) [2, с. 9–10].

Показниками розвитку картознавчо-географічної компетенції студентів є знання особливостей географічних карт та навченість роботи з ними, яка передбачає наявність широкого кола знань карт та їх вибірковість з глибини розуміння проблем навколишньої дійсності і характеризує особистісні освітні здобутки майбутнього вчителя. Читання і розуміння географічних карт, картограм, картодіаграм, позначення на контурній карті відбувається за такою схемою: вивчення назви, легенди, фактів розміщен-

ня території чи об'єкта, що досліджується, узагальнюючі питання й висновки про інформаційність картографічного матеріалу. «Але на сьогодні мало знати й уміти показати на карті географічний об'єкт – вчителям і учням треба систематично працювати з усіма картографічними матеріалами... Якщо запроваджуємо державний стандарт, то слід передбачити основний мінімум знань географічних об'єктів, адже з року в рік змінюються підручники, над якими працювали різні автори і авторські колективи» [3, с. 152].

Отже, когнітивний компонент фахової компетентності передбачає сформованість у майбутнього вчителя географії функціональних фахових знань та знань студентами особливостей географічних карт, навченість роботи.

Операційний компонент включає процесуально-діяльнісну та інформаційно-дослідницьку компетенції. Критерієм сформованості операційного компоненту є реалізація майбутніми учителями комплексу практичних умінь.

Процесуально-діяльнісна компетенція виражається у наявності у студентів практичних умінь самостійної роботи. Для майбутнього вчителя географії важливими є вміння самостійно визначати причинно-наслідкові зв'язки, що сприяють розвитку просторових уявлень; використовувати різноманітні методи географічних досліджень; проводити географічні екскурсії й краєзнавчо-туристичні походи тощо. Розвиток цієї компетенції передбачає спрямування студента на кінцевий результат освітньої діяльності для досягнення високого рівня навчання.

У процесі самостійної роботи, що сприяє самовизначенню і саморозвитку особистості, визначними є не лише закладені ВНЗ знання, вміння і навички, а й наявність у майбутнього вчителя здатності працювати над собою. Спрямованість студента на неперервне професійне самовдосконалення, на нашу думку, є однією із основних задач педагогічної освіти, яка орієнтується на формування в студентів мобільності, вміння застосовувати нові освітні й інформаційні технології. Для цього необхідно сформувати в студентів потребу в постійному оновленні, розширенні, самовдосконаленні професійних знань, умінь і навичок. Прагнення студента до постійного самовдосконалення безпосередньо залежить від наявності або відсутності в нього професійного інтересу, бажання розширити вже набуті знання та вдосконалити вміння їх використання. У вчителя, який сприймає себе позитивно, з'являється впевненість у собі, виникає задоволення професією, підвищується ефективність роботи.

Саморозвиток студента проявляється у таких рисах, як самопізнання, самопрограмування, самовизначення, самоуправління, самоконтроль, самооцінка, самореалізація, саморефлексія, самокорекція. Ці риси у майбутнього вчителя географії формуються під час виконання самостійної роботи в ході вивчення фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін, виконання завдань навчально-польових і фахових педагогічних практик, пошуково-дослідної роботи.

Отже, сформованість компетенції характеризується вміннями самостійно вивчати питання, пов'язані з географічною освітою та розвитком географічної науки; конструювати власні географічні знання.

Формування інформаційно-дослідницької компетенції передбачає надання вмінь чіткого пошуку географічної інформації, активного її узагальнення і систематизації; оперування інформацією на науковому рівні та на базі цього поглиблення фахових знань, вміння проводити експериментальні дослідження в галузі географії, тобто формування вмінь практичного застосування функціональних фахових знань.

М. Баранський до переліку вмінь вчителя географії відносить «педагогічну мову, креслення карт, ескізне малювання, виготовлення наочних посібників, проведення шкільних екскурсій і організацію шкільного краєзнавства» [4]. Основними для формування інформаційно-дослідницької компетенції майбутнього вчителя географії, на нашу думку, є:

- вміння використовувати різноманітні способи отримання інформації про світ та мисленнєве моделювання природних процесів та явищ в часі та просторі (вміння працювати з географічною, педагогічною літературою, володіння методикою географічних досліджень, вміння давати характеристику географічного об'єкта чи явища тощо, об'єктивно оцінювати події, що відбуваються в галузі природничої і суспільної географії та ін.);

- вміння поєднувати наукову і практичну підготовку, що дієво проявляється під час проходження студентами навчально-польових і фахових педагогічних практик;

- вміння супроводжувати власні відповіді чи наукові доповіді сучасними аудіовізуальними засобами і комп'ютерними технологіями тощо;

- вміння вести бесіду, дискусію, володіти інтонацією; встановлювати ділові стосунки зі всіма учасниками педагогічного процесу (учнями, колегами, адміністрацією, батьками);

- вміння отримувати, систематизувати, пов'язувати з практичною діяльністю, з життям і діяльністю людини функціональні фахові знання, адаптувати їх до умов школи під час педагогічних практик; організувати їх чітку і ефективну передачу;

- вміння організувати свій робочий час; використовувати у роботі передовий досвід.

Отже, операційний компонент фахової компетентності передбачає наявність у майбутнього вчителя географії вмінь самостійної роботи та вмінь практичного застосування функціональних фахових знань.

Особистісний компонент фахової компетентності майбутнього вчителя географії включає мотиваційну і ціннісно-змістову компетенції. Мотиваційна компетенція – це сукупність наявних у фахівця мотивів, адекватних цілям і завданням професійної діяльності фахівця. Вона передбачає набуття майбутнім вчителем географії особистісних якостей, що закладатимуть основу його здатності до рефлексії, самовизначення, самоосвіти, творчості, конкурентоспроможності. Названа компетенція виражається у

мотивації навчальної діяльності як прагнення студентів до освоєння спеціальних компетенцій. Критерієм сформованості особистісного компонента є ставлення студентів до майбутньої професійної діяльності та їх мотивація навчальної діяльності.

Спільним для класифікацій якостей необхідних майбутньому вчителю для досягнення успіху в професійній діяльності є розвинене орієнтування у життєвих і професійних цінностях та мотивація навчальної діяльності, які, на нашу думку, є важливими особистісними і професійними рисами майбутнього вчителя географії. За Л. Мітіною, в структуру професійно важливих якостей вчителя необхідно включити: проектувально-гностичні здібності (педагогічні цілепокладання і педагогічне мислення); рефлексивно-перцептивні здібності (педагогічна рефлексія, педагогічний такт, педагогічна направленість) [5]. На нашу думку, особистісними якостями майбутнього вчителя географії мають бути педагогічна направленість, або мотивація професійної діяльності; ціннісні орієнтації; бажання до самовизначення і саморозвитку, розвинене географічне (планетарне) мислення.

Формуванню фахової компетентності майбутнього вчителя сприяє мотиваційна сфера, що виражається у потребі й інтересі до педагогічної діяльності, до самоосвіти і саморозвитку, обумовлюється направленістю особистості і визначає її ціннісні орієнтації. Під мотиваційно-ціннісною сферою (направленість) особистості розуміють «сукупність стійко притаманних їй мотивів, що зорієнтовують її діяльність і поведінку та є відносно незалежними від фактичних ситуацій» [6, с. 34]. Мотивацію вивчення фундаментальних та спеціальних географічних дисциплін ми розглядаємо як надзвичайно важливий показник якості вищої освіти.

Отже, мотиваційна компетенція – це динамічні якості фахівця від початкового рівня до вищої своєї форми – професіоналізму, які піддаються постійним трансформаціям, розвиваються, збільшують свій потенціал.

Особистісний компонент передбачає також наявність ціннісних орієнтацій, пов'язаних із взаємодією індивідуального і суспільного, які формуються в умовах реального життя під впливом економічних, моральних, духовних факторів дійсності. Ці елементи є складовими ціннісно-змістової компетенції фахової компетентності майбутнього вчителя географії.

Сформовані ціннісні орієнтації студента – його здатність бачити і розуміти майбутню педагогічну діяльність, вільно орієнтуватися в ній, осмислювати свою роль і призначення, вміти вибирати цільові і змістові установки для своїх дій і вчинків, приймати рішення, бути творчою особистістю – забезпечують механізм самовизначення майбутнього вчителя в навчальній та іншій ситуаціях. Від них залежить індивідуальна освітня траєкторія майбутнього вчителя і програма його життєдіяльності в цілому. Визначальними цінностями для сформованості фахової компетентності майбутнього вчителя географії є освіченість, впевненість в собі, справед-

ливість, самостійність, терпимість до думок інших, особистий розвиток, творчість, любов до дітей, цікава робота, визнання колег, наявність гарних друзів, можливості пізнання нового, щастя інших, матеріальне забезпечення життя, професійний досвід.

Особистісні цінності розвиваються у свідомості, у формі ціннісних орієнтацій та слугують важливим фактором регуляції взаємин людей, узагальненим показником сформованості інтересів, духовних потреб, запитів особистості. Стаючи осмисленою програмою, ціннісні орієнтації вирішальним чином впливають на поведінку студентів, регулюють та співвідносять її з їх суспільними можливостями.

Отже, наявність базових знань, вміння організувати власну навчальну діяльність, мотивованість та позитивне ставлення студентів до вивчення фундаментальних і спеціальних географічних дисциплін як до особистісно значущого елементу професійної підготовки визначають умови для професійної підготовки, регулювання навчальної діяльності відповідно до поставлених цілей і освітніх напрямків і на основі цього – формування фахової компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мосин В. Г. Подготовка учителя географии в условиях многоуровневой системы / В. Г. Мосин, Д. А. Гдалин // География и экология в школе XXI века. – 2008. – № 8. – С. 28–33.
2. Фідія Н. М. Методика формування картографічних (просторових) компетенцій учнів / Н. М. Фідія // Географія. – 2005. – № 23(51). – С. 9–15.
3. Яценко В. С. Державний стандарт: оцінювання навчальних досягнень учнів з географії / В. С. Яценко // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 3–4(39–40). – С. 149–155.
4. Баранский Н. Н. За профессиональные педагогические навыки / Н. Н. Баранский // Науч. сборн. Московского филиала Геогр. общества СССР. Сер. «Вопросы географии». – Ч. 25 «Высшее географ. образование» / ред кол. : Н. Н. Баранский, К. К. Марков, Э. М. Мурзаев [и др.]. – М. : Гос. изд-во геогр. лит-ры, 1951. – С. 168–196.
5. Митина Л. М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях / Л. М. Митина // Вопросы психологии. – 1997. – № 4. – С. 28–39.
6. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность» : [лекции, практ. занятия, задания для сам. работы] / Семиченко В. А. – К. : Миллениум, 2004. – 521 с.